

i. h.

53. A védelem emblémája. Felirat: TVTAMEN. Pajzson fekvő sün, ugató kutya és fegyverek. Rézmetszet, átmérő kb. 59 mm. Megjelent: Galea... 106–7. 11. között. Eredeti rézlemeze i. h.

54. A hadicsel emblémája. Felirat: STRATAGEMA. Szerencsekerék, rajta rókával, kutya és fegyverek. Rézmetszet, átmérő kb. 59 mm. Megjelent: Galea... 148–9. 11. között. Eredeti rézlemeze i. h.

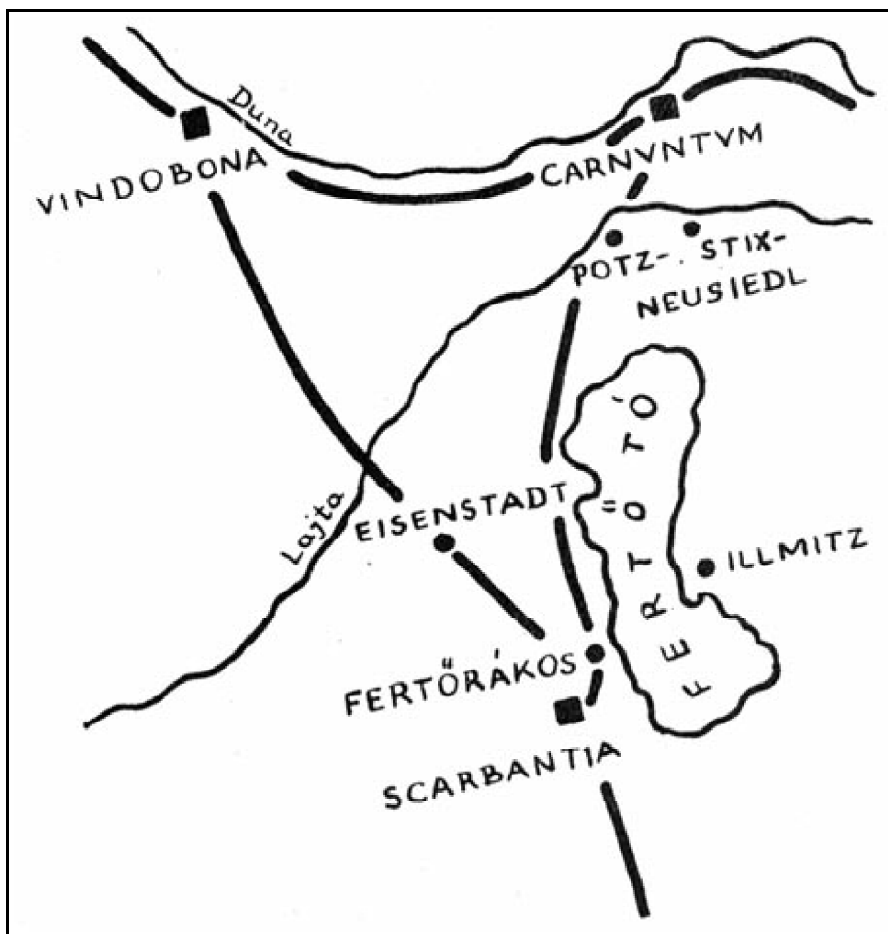
55. A halhatatlanság emblémája. Felirat: IMMORTALITAS. Füstölő felett lebegő, szívet tartó, összefogott kezek. Rézmetszet, átmérő kb. 59 mm. Megjelent: Galea... 164–5. 11. között. Eredeti rézlemeze i. h.

56. A dicsőség emblémája. Felirat: GLORIA. Fáklyát tartó kéz, koronával összefogott babérágak. Rézmetszet, átmérő kb. 59 mm. Megjelent: Galea... 178–9. 11. Eredeti rézlemeze i. h.

1971. XXV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Tóth István: A fertőrákosi Mithraeum II. rész

Tóth István: A fertőrákosi Mithraeum II. rész

A fertőrákosi Mithraeum a III. század elején nem állt egyedül Északnyugat-Pannonia e szögletében. A közeli Carnuntum népes hívőközösségei⁴³⁽⁶¹⁾ mellett, a várostól délre elterülő vidéken számos olyan lelet került elő, amelyek a Fertő tavat környező római települések és villák lakóinak Mithras-tiszteletét bizonyítják (7. kép). Rákoshoz legközelebb a kismartoni (Eisenstadt) villa kultikus célokra használt helyiségeiből ismeretes egy felirattalan Mithras-relief.⁴⁴⁽⁶²⁾ A villa birtokosa a III. sz. elején egy flaviusi polgárjoggal rendelkező, bizonyára bennszülött származású (boius) carnuntumi decurio volt.⁴⁵⁽⁶³⁾ A relieffel együtt talált feliratos és kőplasztikai emlékek tanúsága szerint a villa lakói ³²³Mithrast lokális és római termékenységi vonatkozású istenalakok (Silvanus, Mercurius, Venus) mellett tisztelték.⁴⁶⁽⁶⁴⁾ A tótól északra fekvő Stix-Neusiedlben két carnuntumi sevir – testvérek – rendeztek be egy szentélyt a III. század első éveiben, amelyben rajtuk kívül két egynevű személy dedikált oltárt.⁴⁷⁽⁶⁵⁾ A közeli Potz-Neusiedlből egy *Mithras-taurophoros*-t ábrázoló relief ismeretes.⁴⁸⁽⁶⁶⁾ A Fertő tó keleti partján fekvő Illmitzben valószínűleg Mithraeumra utal egy ma már elvesztett kultuszrelief és egy nemrég előkerült oltár,⁴⁹⁽⁶⁷⁾ amelyet *legio XIII Gemina* egy bennszülött származású katonája dedikált.

7. kép. Mithras- emlékek Észak-nyugat Pannoniában

Valamennyi emlék a III. század elején keletkezett, dedikálóik pedig kivétel nélkül Carnuntummal hozhatók összefüggésbe, csakúgy, mint Fertőrákos esetében. A kultusz hordozói s egyben terjesztői, ezekben az esetekben is a carnuntumi municipális vezetőrétegek (Eisenstadt? Stix-Neusiedl) és a bennszülött származású katonaság (Illmitz) köréből kerültek ki.

Ez a keletkezési idejét és társadalmi hátterét tekintve egységes emlékcsoport, amelybe a fertőrákosi Mithraeum feliratos emlékényaga szervesen illeszkedik be, Carnuntum tágabb környékének vallásos fejlődéséhez, s így áttételesen [324](#)a pannoniai limes-vidék sajátos viszonyaihoz kapcsolódik. A III. század eleje Pannoniában a keleti vallások s ezen belül is főképp a Mithras-tisztelet nagyarányú elterjedésének időszaka volt. A markomann háborúk után lezajlott mélyreható gazdasági, társadalmi és etnikai változások, illetőleg az első Severusok korában bekövetkezett gyors, ám rövid életű és egyoldalú konjunktúra által felszínre hozott ellentmondások a lakosság minden rétegében felfokozták a személyes tartalmú vallásosság iránti igényt. A klasszikus görög-római istenalakok fokozatosan veszítettek vonzásukból, s előtérbe kerültek a vallásosság új formáit s főképp új tartalmát hirdető keleti vallások. A kor emberének „istenkeresése” a megváltást ígérő kultuszokban, a vallás és valóság között határozott distanciát teremtő misztériumvallásokban találta meg célját. A vallásos élet terén mutatkozó nagyarányú változás jól tükrözi a gazdasági és társadalmi életfeltételek rosszabbodását, azt a tendenciát, amely a valóságos lét mindinkább

megoldhatatlan problémáira a transzcendens világban kívánt választ találni.⁵⁰⁽⁶⁸⁾

A válsághelyzet teremtette ellentmondások a limes-menti városok lakossága és vezető rétegei számára is mind érezhetőbbé váltak,⁵¹⁽⁶⁹⁾ a bennszülött lakosság köréből verbuvált legionáriusok pedig a Birodalom egyik legjobban veszélyeztetett határvonalán, ill. a Severus-kori hadjáratok során természetesen igényelték a „győzhetetlen isten” segítségét. Emellett az ő esetükben aligha hagyható figyelmen kívül, hogy a territoriumon élő családjuk körében közvetlenül is megismerhették a konjunktúra árnyoldalait: a polgári lakosság szegényebb rétegeit sújtó – egyébként éppen a hadsereg érdekében végrehajtott – intézkedések növekvő terheit.

Ezek a körülmények indokolják a carnuntumi városi arisztokrácia tagjainak, ill. a *legio XIII Gemina* helyben sorozott katonáinak a Mithras-kultusz iránt tanúsított élénk érdeklődését, ill. a vallás gyakorlása terén kifejtett aktivitását. A misztérium megváltást ígérő tanai, ill. az isten harcias, triumfális karaktere – amelyet a neve mellől szinte soha nem hiányzó *invictus* jelző kifejez – egyaránt vonzó volt a háborús győzelmet remélő katona és a „triumphus” tartalmát tágabban értelmező, a boldogulását akadályozó körülmények felett győzedelmeskedni kívánó polgári lakosság számára. Ennek az általános igénynek tulajdonítható, hogy Mithras tisztelete a 3. század elején a tartomány lakosságának valamennyi rétege körében megtalálható, általánosan népszerű kultusszá vált.⁵²⁽⁷⁰⁾

A fertőrákosi Mithraeum gazdag és nagy valószínűséggel teljesnek tekinthető inventárja azonban kizárólag a III. század első harmadára, azaz a szentély keletkezése után eltelt legfeljebb két-három évtizedre derít fényt. A Caracalla-kori feliratok (vö. V. 4–6.) alapján biztos, hogy ebben az időben rendszeres szertartások folytak a szentélyben. Ennek, ill. a pannoniai vallásos élet tendenciáinak ismeretében valószínűsíthető, hogy a kultusz-tevékenység a következő időkben, legalábbis a század közepéig tovább folyt. Ezekből az évekből már nem maradtak fenn feliratos emlékek, de ez a feliratok számának egész Pannoniára jellemző általános csökkenésével, majd elapadásával⁵³⁽⁷¹⁾ hozható összefüggésbe. ³²⁵A feliratállítás hanyatlásának hátterében a mesterségesen fenntartott konjunktúra megszűnése, a lakosság életfeltételeinek gyors romlása állott.⁵⁴⁽⁷²⁾

8. kép. Iulius Saturninus fogadalmi táblája

Az emlékek hiánya tehát önmagában még nem jelenti a kultusz megszűnését, arra azonban rá kell mutatnunk, hogy a II. század 30-as éveitől kezdve az eredeti kultuszközösség tagságának kicserélődésével s valószínűleg társadalmi összetételének megváltoztatásával is számolnunk kell. Ezt egyik oldalról a természetes halandóság, más oldalról a lakosság valószínű fluktuációja teszi indokolttá. Az utóbbi vonatkozásában utalnunk kell arra, hogy az életviszonyok általános rosszabbra fordulása, ill. a limes mellett fenyegető barbár betörések veszélye minden bizonnyal fokozta az elvándorlást, részben a jobban védett városok, részben a tartomány belső területei felé, elsősorban a jómódú [326](#)polgári rétegek körében.[55\(73\)](#) Emellett a földbirtokviszonyoknak a III. század közepére, második felére tehető nagyarányú átalakulása – akár a magánparaszti kisbirtok időleges fellendülését, akár a Carnuntum környékén jelentős hagyományokra visszatekintő nagybirtokrendszer kiteljesedését eredményezte – a municipális középirtok háttérbe szorulását, fokozatos elsorvadását hozta magával.[56\(74\)](#) Ez a gyakorlatban a municipális arisztokrácia territriumon fekvő birtokainak felszámolását jelentette, s ennek során a birtokon épült

ingatlanok is gazdátlanokká váltak, ill. gazdát cseréltek.⁵⁷⁽⁷⁵⁾ Valószínűleg ez indította el a territoriumon álló szentélyek – köztük a fertőrákosi Mithraeum – felhagyását és lassú pusztulását. A környékbeli lakosságnak az a része, amely korábban is részese volt a szertartásoknak, feltehetőleg egy ideig még kitartott a kultusz ápolása mellett, de a közösség fokozatosan szervezetlenné vált – elsősorban az összetételében beállott változások miatt. Ehhez járult, hogy a szentélyt fenntartó vagyonos személy vagy személyek feltételezhető kikapcsolódásával az építményt és a belső berendezést nem újítták meg többet. Mindez a szentély és a hozzá kapcsolódó kultuszközösség, ill. kultusz lassú elszorvadását eredményezte.

A városokban némiképp másképp alakulhatott a helyzet. Egyes helyekről ui. még a III. század második feléből és a IV. század elejéről is ismerünk a Mithraeumok helyreállítását dokumentáló feliratokat,⁵⁸⁽⁷⁶⁾ valószínűnek látszik azonban, hogy ezek az adatok már csak kivételes esetek bizonyítékai. Aquincumban a *M. Antonius Victorinus*-féle Mithraeum a 3. század második felében pusztult el, s helyreállítására már nem került sor.⁵⁹⁽⁷⁷⁾ Poetovioiban az ún. III. Mithraeum Gallienus-kori megújítása egy egészen kivételes esemény – a két daciai legio parancsnoki karának poetovioi tartózkodása – következménye volt, s tudjuk, hogy ekkor a város többi Mithras-templomából is ide vitték át az oltárok egy részét,⁶⁰⁽⁷⁸⁾ ami a többi szentély elhanyagoltságára utal. A leginkább jellemző adatot pedig a szomszédos Norciumból ismerjük, ahol a Virunumi (ma: Klagenfurt) Mithraeum 311-ből származó helyreállítási felirata kimondja, hogy a szentély *fuít per annos amplius L desertum*. E több mint ötven éves időszak kezdete ezúttal is a 3. század közepére esik.⁶¹⁽⁷⁹⁾

Ezek az adatok arra mutatnak, hogy a III. sz. közepén a fertőrákosi Mithraeum felhagyása nem elszigetelt jelenség, hanem a pannoniai emléktanyag egészénél megfigyelhető tendencia eredménye volt. A Mithras-kultusz ³³⁰Diocletianus-kori reneszánsza⁶²⁽⁸⁰⁾ idején a vidéki szentélyek már nem épültek újjá, a fertőrákosi Mithraeum sem jutott újra szerephez. Maga az építmény azonban – mivel természetes sziklafalhoz támaszkodott – nem omlott össze, de fennállásának további tartama alatt már nem szolgált vallásos célokat.

D · S · I · M

LAVITMA
TVRVSDC
COLKARN
V · S · L · M ·

9. kép. L. Avitius Maturus carnuntumi decurio oltára

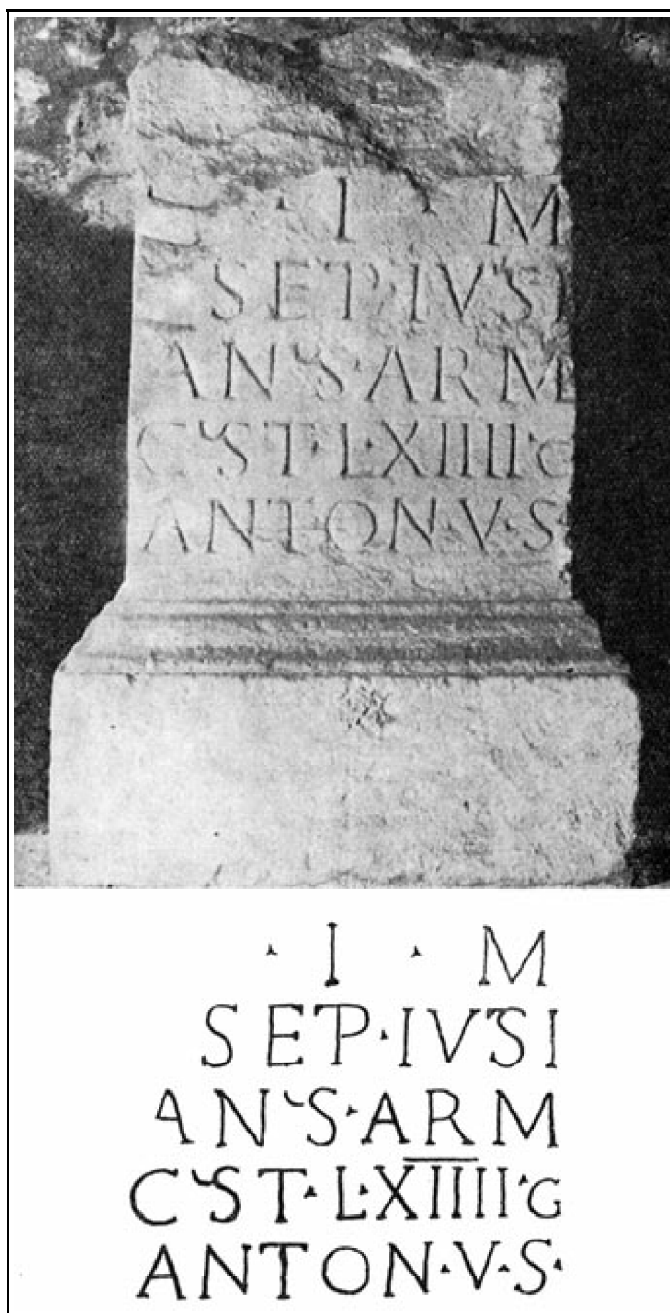

D · S · I · M ·

L · A · V · I · T · M ·
T · V · R · V · S · D · C ·
C · O · L · K · A · R · N ·
V · S · L · M ·

10. kép. Septimius Iustianus oltára

11. kép. Septimius Iustianus töredékes oltára

1971. XXV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Tóth István: A fertőrákosi Mithraeum II. rész / IV. A temetkezés

IV. A temetkezés

A barlangban talált sírral és hamvvedrekkel kapcsolatban már Kenner megállapította, hogy azok a

Mithras-kultusszal nem kapcsolhatók össze, s a temetkezés csak a szentély elhagyása után következhetett be. Ezt a véleményt Király P. és N. Massalsky elfogadhatatlan, ill. komolyan nem vehető felfogása kivételével (l. fent) a kutatás egységesen magáévá tette.

Az itt feltárt temető-leletek legfontosabb sajátossága a temetkezés rendszeressége és folyamatossága, ill. a következetesen alkalmazott hamvasztásos rítus. Ezek kizárják annak lehetőségét, hogy véletlenszerű betemetkezésre gondolhassunk, mint pl. a brigetioi Dolichenum magános, késői sírja esetében,⁶³⁽⁸¹⁾ de nem gondolhatunk pl. a keresztények elrettentő akciójára sem, mint a saarburgi Mithraeum megbilincselte csontváza esetében.⁶⁴⁽⁸²⁾ Fertőrákoson egy meghatározott lakosság-csoport folytatott, viszonylag hosszabb időn át, sajátos rítusú, szabályozott formák közötti temetkezést.

Kenner és későbbi feldolgozók nyomatékosan leszögezik, hogy az itt eltemetett személyek semmiképp sem lehettek romanizált keresztények – jóllehet Scarbantiában a III. század második felében már tudunk keresztény közösségről⁶⁵⁽⁸³⁾ – „mert keresztényt nem temettek volna el az első századokban a világ minden kincséért sem pogány isteni tisztelet által megszentelt föld alá.” (Récsey: Pannónia ókori ...71.). E megállapítás igazsága nem vitatható. Ugyanakkor épp ilyen mértékben elképzelhetetlen a hamvvedrek halottaiban olyan személyeket látni, akiknek számára a barlangban álló oltárok és faragványok egy még ismert kultusz votívtárgyai voltak. Latinul tudó provinciálisok számára a feliratok és a Pannoniában bizonyosan jól ismert bikaölési jelenet félreérthetetlenül *d(eus) S(ol) i(nvictus) M(ithras)*-t jelentették volna, s a klasszikus kultuszgyakorlat hagyományait akár csak homályosan is ismerő lakosság a szentélyben nem temetkezett volna.

A döntő érvet azonban a hamvasztásos rítus alkalmazása jelenti. Ez ugyanis nem tekinthető a koracsászárkori római szokás felújításának, hanem nagy valószínűséggel egy *újonnan betelepített, barbár népcsoport* saját temetkezési rítusának.

E népcsoport – kísérő leletek hiányában – etnikailag csak általánosságban azonosítható: a Duna e szakaszának balpartján élő, főképp germán etnikumú törzsek körében az égetéses temetkezés megtalálható volt.⁶⁶⁽⁸⁴⁾ Nem tudjuk közelebbről meghatározni a betelepítés időpontját és körülményeit sem. A IV. század során azonban Carnuntum és Scarbantia körzetét több ízben is érintették a politikai-hadászati megfontolásokból történő betelepítések.⁶⁷⁽⁸⁵⁾

³³¹Fertőrákoson a jövevények valószínűleg a Mithraeum közelében megfigyelt épületek (villa?) maradványait (Kenner, 1867. 132.) vették birtokba, a szentélyt pedig kifejezetten temetkezés céljára használták fel. E barbár csoportok valószínűleg gyorsan átvették egyes római szokások külsődleges elemeit – mint ez esetben az érmeknek a hamvak mellé való helyezését –, mélyebb, szellemi-vallási értelemben vett romanizációjukról azonban ekkor már szó sem lehetett. (Erre utal egyébként a hamvasztásos rítushoz való ragaszkodásuk is. A szentélyben talált egyetlen csontvázas sír halottja e csoporthoz képest idegen lehetett.) Az új környezet hatására utal valószínűleg a hamvvedrek rendezett, columbarium-szerű elhelyezése is, e temetkezési forma ui. Pannoniában is ismeretes volt a IV. században.⁶⁸⁽⁸⁶⁾

A temetkezés időpontját és időtartamát csak hozzávetőlegesen tudjuk megállapítani. Az kétségtelennek tűnik, hogy az előkerült érmek – Gallienustól (254–268) Gratianusig (367–383) – nem jelenthetnek mintegy százéves időtartamot. Ellene mond ennek az az ismert szokás, hogy a sírokba régi érmeket helyeztek,⁶⁹⁽⁸⁷⁾ valamint az a körülmény, hogy a IV. század viszonyai között aligha képzelhető el egy zárt lakosságcsoporthoz ilyen hosszú időn át való helybenlakása, ill. fennmaradása. A hamvvedrek száma sem engedi meg ilyen nagy időszak feltételezését, ugyanakkor e szám viszonylag tartós (talán egy-két évtizedes) megtelepülésre

utal.

Kenner az érmek időbeli eloszlása alapján úgy véli, hogy a temetkezés a Constantinus-dinasztia uralmának kezdetén indulhatott meg, s a század végéig tartott. Valószínűnek tűnik azonban, hogy későbbi és főként rövidebb időhatárokat kell feltételeznünk. Kiindulópontunk a legkésőbbi veretek (Valentinianus – Valens – Gratianus) időpontja mellett ugyancsak az érmek eloszlása lehet. Szembetűnő ui., hogy a 28 érmének több mint fele (16 db) 350 utánra utal, valamint, hogy a legtöbb azonos veretű érme (9 db) a Valentinianustól – Gratianusig terjedő időszakból (364–383) származik. Úgy véljük, a temetkezés megindulása erre az időszakra tehető. Végét – tekintve, hogy az érmek csak *terminus post quem*-et jelentenek – valamikor a 380-as évekre keltezhetjük. Jelenlegi ismereteink szerint erre az időszakra tehető Pannoniában a római pénzforgalom megszakadása.⁷⁰⁽⁸⁸⁾ Hogy a Fertőrákoson megtelepült népcsoport további sorsa mi lett, arra vonatkozólag nincsenek adataink.⁷¹⁽⁸⁹⁾

V. A szentélyben talált feliratos kőemlékek

1. Kultuszrelief a szentély déli (hátsó) falán. A felirat az alsó keretlécen:

....] *fecit inpendio suo*.

Irodalom: Király: Der Wanderer 1867. febr. 15. – Kenner: Archiv f. Öst. Geschichte 38 (1867), 264. – Kenner: MCC i. h. 124. fig. 1. – CIL III 4240. – Récsey: Sopron ókori neve ... 50. 3. szám – Király: A Hunyad Megyei Tört. és Rég. Társ. Ért. 6 (1889) [1891], 43 skk. 1. szám – Cumont: Textes et Monuments ... II, 361. – Récsey: Pannoniai ó-kori ... 70. – Massalszky: SSz. 4 (1940), 270. 3. kép – Massalsky: Bulletino del Museo dell' Imperio Romano 69 (1941) [1943], 161. fig. 6. – Vermaseren: CIMRM II, 332 1641–42. fig. 414. – Póczy: Sopron rómaikori emlékei, 27. kép. – Vö. még: Becht R.: SSz. 1 (1937), 5. – Amicus Artium: Soproni Hírlap 1932. júl. 24. – Diebold K. fényképe: SSz. 19 (1965), 335.

2. Domborműves márványtábla. A felirat a relief alatti keretelt mezőben (8. kép):

*D(eo) invicto | Mitre (sic!) S(oli) vagy s(acrum) |
Iul(ius) Saturninus | ex voto posuit |⁵ l(ibens) m(erito).*

Irodalom: Király: Der Wanderer i. h. – Kenner: Archiv f. Öst. Geschichte, i. h. 265. – Kenner: MCC i. h. 125. – CIL III 4237 = 10941. – Frankfurter: Arch.-ep. Mitt. 11 (1867), 82. – Récsey: Sopron ókori neve ... 55. 4. szám – Király: A Hunyad Megyei Tört. és Rég. Társ. Ért. i. h. 45 skk. 2. szám – Cumont i. h. II 360. – Récsey: Pannonia ó-kori ... 71. – Massalszky: SSz. 4 (1940), 273. 4. kép. – Massalsky: Bulletino ... i. h. 161. fig. 7. – Vermaseren, CIMRM II. 1643–44. fig. 415. – Barkóczi: Acta Arch. Hung. 16 (1964), 334. no. 62/4. – Gábler: Arrabona 11 (1969), 42 sk. 37. szám, 36. kép. – Vö. még: Campbell, Le Roy: Berytus 11 (1954), 50. no. 190.

3. Oltár (9. kép)

*D(eo) S(oli) i(nvicto) M(ithrae) | L(ucius) Avit(ius)
Ma | turus d(e)c(urio) | col(oniae) Karn(untensium) |⁵ v(otum)
s(olvit) l(ibens) l(aetus) m(erito).*

Irodalom: Paúr: Pesti Napló 1866. szept. 12. – Kenner: Archiv ... i. h. 265. – Kenner: MCC i. h. 123. – CIL III 4236. cf. p. 1754. – Frankfurter, i. h. 82. – Récsey: Sopron ókori neve ... 49. 1. szám – Király: A Hunyad Megyei Tört. és Rég. Társ. Ért. i. h. 50 sk. – Cumont i. h. II. 358. – Récsey: Pannónia ó-kori ...

69. – Massalszky: SSz. 4 (1940), 272 sk. 5. kép – Massalsky: Bulletino ... i. h. 162. no. A. fig. 2. – Massalsky: Sorsunk 4 (1944), 446. – Vermaseren, CIRM II, 1637. – Barkóczi: Acta Arch. Hung. 16 (1964), 334. no. 62/3.

4. Oltár (10. kép)

*[S(oli)] i(nvicto) M(ithrae) | Sept(imius)
lusti | anus arm(orum) | cust(os) l(egionis) XIII
G(eminae) |⁵ Anton(inianae) v(otum) s(olvit).*

Irodalom: Paúr, i. h. – Kenner: Archiv ... i. h. 265. – Kenner: MCC, i. h. 123. – CIL III 4238 = 10942. – Frankfurter, i. h. 82. – Récsey: Sopron ókori neve ... 49. 2. szám. – Király: A Hunyad Megyei Tört. és Rég. Társ. Ért. i. h. 51. 6. szám – Cumont, i. h. II. 359. – Récsey: Pannónia ó-kori ... 69. – Massalszky, SSz. 4 (1940), 273. 5. kép – Massalsky: Bulletino ... i. h. 162. no. B. fig. 3. – Barkóczi, Arch. Ért. 1941, 27. – Massalsky: Sorsunk 4 (1944), 446. – Vermaseren, CIMRM II, 1637. – Barkóczi: Acta Arch. Hung. 16 (1964), 334. no. 62/1.

5. Oltár (11. kép):

*S(oli) i(nvicto) M(ithrae) | Sept(imius) Iusti | anus
a(rmorum) [c(ustos)] l(egionis) XIII G(eminae) Ant(onianae) |⁵ s(olvit) l(ibens) m(erito).*

Irodalom: Kenner: Archiv ... i. h. 266. – Kenner: MCC, i. h. 126. – CIL III 4239 = 10943. – Frankfurter, i. h. 82. – Récsey: Sopron ókori neve ... 61. 5. szám – Király: A Hunyad Megyei Tört. és Rég. Társ. Ért. i. h. 52. 8. szám – Cumont, i. h. II, 362. – Récsey: Pannónia ó-kori ... 73. – Massalszky: SSz. 4 (1940), 272 sk. 6. kép. – Massalsky: Bulletino... i. h. 162. no. C. fig. 4. – Barkóczi: Arch. Ért. 1941, 28. – Massalsky: Sorsunk 4 (1944), 446. – Vermaseren: CIMRM II, 1639 = 1645. – Barkóczi: Acta Arch. Hung. 16 (1964), 334. no. 62/2.

333 VI. Bibliográfia⁷²⁽⁹⁰⁾

- (1) A fertőrákosi Mithras-szentély és Julianus császár emberáldozata. Pesti Hírlap 1943. máj. 22.
- (2) Alföldi András: Bibliographia Pannonica, VI. Arch. Ért. 1941. 213–278.; klny.: Dissertationes Pannonicae, Ser. II, no. 17. Budapest, 1941.
- (3) Amicus Artium: Mentsük meg a fertőrákosi Mitrász-emléket! Soproni Hírlap 1932. júl. 24.
- (4) Barkóczi László: A V–S betűk sajátos összekötési módja a pannoniai feliratokon. – Eine spezielle Ligatur der V–S Buchstaben auf pannonischen Inschriften. Arch. Ért. 1941, 25–29.
- (5) Barkóczi László: The Population of Pannonia from Marcus Aurelius to Diocletian. Acta Arch. Hung. 16 (1964), 257–356.
- (6) Cumont, Franz: Textes et Monuments figurés relatifs aux Mystères de Mithra. I–II. Bruxelles, 1894.
- (7) Die Mithrasgrotte – eine Opferstätte des Kaisers Julian? Oedenburger Zeitung 1940. aug. 6.
- (8) Frankfurter, Solomon: Neue und revidierte Inschriften aus Ungarn, Steiermark, Krain und Kärnten. Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen aus Österreich-Ungarn 11 (1887), 71–85.

- (9) Gábler Dénes: Scarbantia és környékének római köplasztikai emlékei. Arrabona 11 (1969), 5–57.
- (10) Halla, Franz: Menschenopfer bei Julianus Apostata. Forschungen und Fortschritte 30 (1956), 374–348.
- (11) Helyreállítják Julianus Apostata császár fertőrákosi Mithras szentélyét. Pesti Hírlap 1943. júl. 3.
- (12) Kenner, Friedrich: Archiv für Österreichische Geschichte 38 (1867), 263 skk.
- (13) Kenner, Friedrich: Das Mithraeum von Kroisbach. Mitteilungen der k. k. Central-Commission für Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale 12 (1867). 119–132.
- (14) Király, Joseph Paul von: Eine Mithras-Grotte. (Am Neusiedlersee bei Oedenburg in Ungarn). Der Wanderer – Morgenblatt, 1867. február 15.
- (16) Király Pál: Adalékok Mithra Cultusához. I. A rákosi Mithraeum és a mithriacusok temetkezése. A Hunyad Megyei Történeti és Régészeti Társulat Értesítője (1889) [1891], 36–64.
- (17) Massalszky Miklós hg.: Volt-e Julianus Apostata császár Sopronban? SSz. 4 (1940), 267–282.
- (18) Massalsky, Nikolaus, Fürst von: Das Menschenopfer des Kaisers Julianus in Ungarn. Oedenburger Zeitung 1941. aug. 30.
- (19) Massalsky, Nikolaus: Menschenopfer bei Julianus Apostata. Forschungen und Fortschritte 17 (1941), 239–240. – Ism.: Alföldi András: Arch. Ért. 1941, 228.
- (20) Massalsky, N.: Los sacrificios homanos del emperador Juliano en Hungria. Investigación y Progreso 1942, 345–358.
- (21) Massalsky, N.: Sacrificio umano offerto dall’ Imperatore Giuliano in Ungheria. Bulletino del Museo dell’ Imperio Romano 69 (1941) [1943], 159–166. – Ism.: Vermaseren, M. J.: Hermeneus 22 (1950–51), 70–72.
- 334(22) Massalsky Nikolaj: Julianus császár Pannoniában. Sorsunk 4 (1944), 441–450.
- (23) M[assalsky], N[ikolau]: Ein Menschenopfer im Burgenland. Volk und Heimat 4 (1951), Aug. Nr. 16. – Ism.: Halla, Franz: Forschungen und Fortschritte 30 (1956), 347–348; Schmiedt, Ludwig: Burgenländische Heimatblätter 20 (1958), 46–47.
- (24) Mesterséges barlang. Vasárnapi Újság 1872. aug. 4.
- (25) Mócsy, Andreas: „Pannonia”. In: Pauly-Wissowa-Kroll-etc.: Realencyklopädie der Classischen Altertumswissenschaft. Suppl. IX. Stuttgart, 1962, Sp. 749.
- (26) P[arragi] Gy[örgy]: Lóistállónak használják a közel 2000 éves rákosi Mithras templomot. Soproni Hírlap 1925. ápr. 23.
- (27) Paúr Iván: Pesti Napló 1866. szept. 12.
- (28) Póczy Klára, Sz.: Sopron római kori emlékei. Budapest, 1965.
- (29) Radnóti Aladár: Sopron és környéke régészeti emlékei. In: Csatkai Endre–Dercsényi Dezső: Sopron és

környéke műemlékei. Budapest, 1953, 1956.²

(30) Récsey Viktor: Pannonia ó-kori mythológiai emlékeinek vázlata. Esztergom, 1894. 114 l.; Budapest, 1896,² 114 l. Vö. még: Értesítő a pannonhalmi Sz... Benedek-rend esztergomi Főgymnasiumáról az 1892/93. tanév végén. Esztergom, 1893, 3–76.

(31) Récsey Viktor: Sopron az ókorban. Sopron, 1885, 83 l.

(32) Récsey Viktor: Sopron ókori neve és a sopronmegyei római feliratok. Sopron, 1887, 80 l.

(33) Sandy Dezső: Julianus Apostata császár embert áldozott Sopron 1700 éves Mithras oltárán. Pest 1940, aug. 9.

(34) Schmiedt, Ludwig: Zu einem angeblichen „Menschenopfer im Burgenland“. Burgenländische Heimatblätter 20 (1959), 46–47.

(35) Tóth István: A fertőrákosi Mithraeum újkori története. Műemlékvédelem 1971. évf.

(36) Vasvári Edit: Perzsa napisten szentélye Sopronmegyében. Újság 1943. júl. 4.

(37) Vermaseren, Maarten J.: Keizer Julianus en een mensenoffer. Hermeneus 22 (1950–51), 70–72.

(38) Vermaseren, Maarten, J.: Corpus Inscriptionum et Monumentorum Religionis Mithriacae. I–II. Den Haag, 1956–1960, 366 + 448 l.

(39) Zur Frage etwaiger Menschenopfer im Mithraeum bei Fertőrákos. Oedenburger Zeitung 1940. aug. 14.

1971. XXV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

---

335 HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

1971. XXV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI / Fogarassy László: A soproni népszavazás

Fogarassy László: A soproni népszavazás

A saint-germaini és trianoni békeszerződés Ausztriának ítélte Moson, Sopron és Vas megyék németlakta részét Sopron városával és környékével együtt, túltéve magát a ne plus ultra petitum elvén, az osztrák békedelegáció által javasolt népszavazás nélkül. Erre a soproni munkás- és katonatanács 1919. július 20-án határozatilag kimondta, hogy a nyugati határokat, ha kell, fegyverrel is megvédi. Az akkori soproni sajtó tanúsága szerint dr. Leser Lajos, Burgenland későbbi tartományi főnöke is az átcsatolás ellen szólalt fel. Lesernek ugyan az ellenforradalom hatalomra jutása után emigrálnia kellett, az ellenforradalom azonban magáévá tette a Tanácsköztársaság idején elhatározott ellenállás gondolatát. 1921 augusztus végén